

Hegy W. György (1965) történész, adjunktus az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékén. Kutatási területe az archaikus Görögország és a római köztársaság története.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Ősök, maszkok, utódok. A pompa funebris Rómában* (2009/3–4).

A külső munkatárs Maecenas politikai pályafutása

Hegy W. György

Maecenas feltűnő figurája lehetett a Kr. e. 30-as évek Rómájának, és biztosan kihagyhatatlan szereplője – mellékszereplője – az ókortudomány számos területének: az irodalomszervezés, a Maecenas-kör és az ide tartozó költők, a polgárháború utolsó szakasza, valamint a principátus első évtizedei, Augustus társadalom- és káderpolitikája, az *amicitia* (barátság) és a *patronatus* témaköre – és a sor még hosszan folytatható. Ez a rövid írás politikai szerepének néhány kérdésével foglalkozva igyekszik Maecenas alakját felvázolni, megpróbálván kiléptetni őt egy rövid időre az Augustus- és Horatius-monográfiák „kötelező” fejezeteiből.

Az aktív politikus

Maecenas 44-től kezdve ott áll az ifjú Caesar, a későbbi Augustus mellett, nála régebben – már Apollóniában – csak Agrippa és Salvidenus csatlakozott az apai örökségért elinduló Octavianus mellé.¹ Ekkor még Maecenas is fiatal, nem több 27 évesnél, de valószínűleg csak egy-két évvel idősebb Octavianusnál.² Ha jól értjük és megbízható Nikolaos Damaskénos értesülése,³ akkor C. Maecenast apja, Lucius vitte Octavianus táborába, az ő tanácsadói szerepét vehette át a későbbiekben. Salvidenusnak fontos szerepe van az első években, ekkor még ő kapja a jelentősebb katonai feladatokat, de 40-ben felajánlván Antoniusnak szolgálatait elárulja barátját, aki a senatussal elítélteti és kivégezteti. Agrippa pedig mind a kortársak szemében, mind a mi múltképünkben Maecenas párja, ellentéte, riválisa: ők ketten Octavianus legfontosabb barátai,⁴ akik nélkül nem szerezhette volna meg a hatalmát.

Maecenas politikai tevékenységéről 40-től vannak adataink. A Philippi utáni években a birodalom sorsát számos megegyezés, házassággal megpecsételt szövetség alakította, ezekben Maecenas kulcsszerepet játszott. Ott volt a brundisiumi egyezmény megkötésénél (40), amely békét teremtett a már-már egymásnak eső Antonius és Octavianus között, így szerepe lehetett Antonius és Octavia házasságában is. De néhány hónappal korábban Octavianus és Scribonia házasságának előkészítését biztosan ő intézte. Ez a kapcsolat a Szicíliát megszállva tartó Sextus Pompeiushoz való közeledést szolgálta, akivel 39-ben egyeznek meg a triumvirek Misenumban. Sem a házasság, sem a megegyezés nem hoz tartós megoldást a Pompeius hajóhada által szorongatott, éhező Itália, illetve Octavianus számára. Pompeius legyőzéséhez még Agrippa katonai sikereit megelőzően diplomáciai lépésekre is szükség van: Maecenasnak is köszönhetően Tarentumban újabb megegyezés születik Antoniusszal (37).⁵

Az Antoniustól szerzett támogatás, a roppant erőfeszítések árán felállított újabb hajóhad, valamint Agrippa hadvezéri tehetsége együttesen már elegendő a katonai győzelemhez (Naulochus, 36 szeptembere). Octavianus – ügytelenségével komolyan veszélyeztetve a hadjárat sikerét – személyesen is részt vesz a hadműveletekben, és Maecenast küldi vissza Rómába, mikor a nyár eleji kudarcok hírére feszültté válik a helyzet a városban.⁶ Ezt a feladatot, amelyet forrásaink a *praefectus urbi* hivatallal írnak le,⁷ Maecenas minden intézményes forma (*magistratura*) nélkül látta el,⁸ csak

irányította a várost a hatalom birtokosának távollétében. Ugyanezt a feladatot végzi el Actium,⁹ pontosabban az azt követő egyiptomi hadjárat idején (31–30). Ekkor felderít és felszámol egy Octavianus elleni összeesküvést, amelyet a bukott triumvir fia, Lepidus szervez. Ezeket a konkrét feladatokon kívül tudunk pénzfelhajtó szerepéről: Plinius (*Természetrész XXXVII. 10*) írja, hogy rettegtek a pénzbekötések során használt békáját (pecsétjét) – le kellett nyelniük a békát, mondhatnánk mi. Továbbá Agrippával együtt rendelkezett Octavianus pecsétjének másolatával, hogy betekinthesse a senatussal folytatott levelezésébe.¹⁰

Maecenas 30-as évekbéli működésének itt csokorba szedett elemei sokat elárulnak a politikai hatalmáról, lehetőségeiről és képességeiről. Mindegyik feladat közös jellemzője a kényesség, megoldásuk különleges diplomáciai képességeket igényelt: barátja érdekeit ellenséges környezetben, Octavianusra joggal gyanakodó tárgyalópartnerekkel szemben képviselve kellett a legjobb megoldást megtalálnia. Továbbá ezek rendkívül fontos feladatok, amelyek mind a Maecenas képességeibe, mind a hűségébe vetett teljes bizalmat tükrözik. Ezek a „diplomáciai” küldetések döntőek, hiszen már önmagukban kirajzolják az Octavianus-tábor stratégiájának egyik fő vonását: Antonius és Sextus Pompeius egymástól való elszigetelését. Bizonyos esetben még ellenfélként is, mint a 37-es év furcsa manőverei mutatják. Maecenas – ha Appianos nem értette félre forrását¹¹ – nyár elején Athénbe utazik, hogy hajókat szerezzen Antoniustól a szicíliai háborúhoz. Antonius 300 hajóval meg is érkezik Tarentumba, de ekkor furcsa, sértő időhúzás következik Octavianus részéről, aminek legvalószínűbb magyarázata, hogy 300 hajó és Antonius együtt már túl sok: Octavianus egyedül akar győzni Szicíliában. Lepidustól, aki hívására több legióval megjelenik a szigeten, nem fél, de Antoniuszal, az igazi ellenféllel szemben nem veszíthet teret nyugaton, hajóira szükség van, de rá nem. Az így kialakult konfliktust kell majd Maecenasnak Octavia hathatós segítségével elsimítania: erről a második, már Dél-Itáliába vezető útjáról szól az „Iter Brundisinum” (Horatius, *Szatírák* I. 5). Az eredmény: a béke helyreáll a sógorok között, Octavianus kap 130 hajót, Antonius pedig keletre távozik, a parthus frontra egy húszezer gyalogosról szóló soha be nem váltott ígérettel a zsebében.¹²

Nagyon fontos jellemzője Maecenas tevékenységének az informalitás. Minden esetben hivatali felhatalmazás nélkül, mint Octavianus barátja, bizalmasa jár el. Ez mozgásteret teremt a hatékony feladatmegoldáshoz Maecenas, de Octavianus számára is: feszült viszonyát a *res publicával*, az „alkotmányossággal” Maecenas működése így kevésbé terhelte meg. Erre az informalitásra talán a legérdekesebb példa a Lepidus-féle összeesküvés egy epizódja. Míg az elfogott Lepidus-fiút őrizet alatt Octavianushoz küldi, a szintén megvádolt édesanyját kezes állításának kötelezettsége mellett küldeni a fiú után (nem akar durván fellépni egy tekintélyes *matrona*, ráadásul Brutus nővére ellen), de ez a jogi procedúra már a *consul (suffectus)* gondja. Így számol be az esetről Appianos, miközben Velleius Paterculus nem említi sem az anyát (csak a férjét a halálba bátran követő feleséget¹³), sem a vádlott elküldését Octavianushoz, mintha maga Maecenas tett volna pontot az ügy végére. Ugyanakkor Velleius nagy hangsúlyt fektet az összeesküvés diszkrét és hatékony kezelésére: és míg a részletekben inkább különbözik a két forrás, ez a „diszkrét hatékonyság” már Appianosba is illene.¹⁴ A rendkívüli és nagy súlyú, továbbá kényes ügyek, amelyek gyors és különleges beavatkozást igényeltek, Maecenasra tartoztak, aki ilyenkor mintegy előlépett a *magistratusok* (tisztségviselők) háta mögül, ahová rögtön vissza is húzódtott, amint megtehette. A magánemberként való cselekvésnek, illetve Maecenas képességeinek és lehetőségeinek megvoltak a korlátai is. Az actiumi csata után az Itáliába visszavezényelt és leszerelt legiók lázongani kezdtek. Octavianus először Agrippát küldi haza, ugyanis – ahogy Cassius Dio fogalmaz – félt, hogy Maecenas lovagi rangját a katonák kevesellni fogják. De a katonára és *consularis* (consuli rangot elért) Agrippa sem elegendő, néhány napra

Iuvenalis I. 64–67

...Midőn elterpeszkedve, akár egy
Maecenas, a csaló közelít hat-szolga-cipelte
hordszékén, jobbról-balról széthúzza egészen
függönyeit...

Muraközy Gyula fordítása

Elégiák Maecenasra, 11–50

Összekötött a közös mult Caesar harcai közben,
s Caesar harcai közt tett közös eskü szava.
Etruszk véru király-ivadék, a kegyes szívü Caesar
jobbkeze, őrt álltál Róma nyugalma felett.
Oly nagy hírü barát szeretett, nagy volt befolyásod,
ártani, úgy hitték, semmi se tud tenedek.
Phoebus s bölcs Pallas művészetüket neked adták,
büszke lehet rád ez, büszke maradhat amaz.
Messze kíválik az indus jáspis a szürke fővenyből,
melyet a hullám ver távoli partok ölén.
Közvetlen voltál, öved oldva, s ezért, ha szapultak,
cáfolatul szolgált egyszerű nyílt modorod.
Így azok éltek, akikkel aranykor Szüze velük járt,
míg ki nem üzték őt egykor a „jóöviük”.
Rosszmájú, téged mit bánt oldott tunicája,
mit vétett neked az, hogy ruharánca lazább?
Nem volt Caesar támasza, város gondviselője?
Utcád rendjét nem biztosította talán?
Sűrű éjjeleken ki rabolt ki, ha növel időztél,
volt-e ki mellednek durva vasat szegezett?
Még nemesebb tett, hogy diadalmenetet sose kívánt,
s az, hogy a nagyságtól visszavonult, nemesebb.
(...)
Mit tett hát e halott? Augustus hű katonája
volt és tisztaszivü társa, kegyes, de vitéz:
ezt tanúsítja Pelorus szirtje, halak sokasága,
ellen-gálya felé üszköt amint hajított,
majd makedón földön hősként láthatta Philippi,
most amilyen békés, akkor olyan hevesen,
majd, hogy a víg tengert ellepték nilusi bárkák,
hős volt mindenhol, hős a vezérik előtt,
futva hanyatt-homlok le Kelet katonái nyomában
mígnem a Nilusig ért, úgy megijedt a vezér.
Béke köszöntött be, s nyugalom könnyit eme sorson,
illik a győzőhöz bármí, ha Mars lepihen.

Lakatos István fordítása

Maecenas epigrammája Horatiushoz

*Jobban, mint a hasát ha nem szeretne,
Flaccus, téged a régi cimborád, hát
karcos lenne, akár a rossz borod volt!*

Kőrözs Imre fordítása

Maecenas 1. fragmentum

*Tedd bénává kezem-lábam –
tedd bénává csípőmet,
tégy púpossá, rajta bátran,
fogaim porrá törhet'd,
csak életem el ne vesszen,
eltűröm azt a keresztet*

Sárosi Gyula fordítása

magának Octavianusnak is haza kell térnie. A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a villámlátogatásra télen, a hajózhatatlan tengeren átkelve vállalkozik.

Mivel Maecenas működéséről kevés konkrétumot tudunk, érdemes felidézni a Lepidus-ügy mellé egy Tacitus (*Évkönyvek* II. 39–41) által részletesen bemutatott akciót, amelyet a forrásainkban Maecenas utódjaként megjelenő Sallustius Crispus¹⁵ bonyolít le Tiberius számára mintaszerűen. Miután Postumus Agrippát meggyilkolták, Agrippa volt szolgája urának szerepébe búj, és Agrippaként járva a városokat lázadást szított. Mivel nyíltan fellépni egy szélhámós és szolga ellen (s ezáltal komolyan venni) kínos lenne, Tiberius Sallustius Crispusra bízta az ügyet. Ő két cliensét – ilyen funkcióban kell, hogy ilyen feladatokra alkalmas clienseink is legyenek – beépíti az ál-Agrippa környezetébe, akik a megfelelő pillanatban minden felhajtást kerülve elkapják a Tiberiusnak gondot okozó embert.

Róma és Itália irányítása Octavianus távollétében két elemre osztható. Egyrészt a politikai elit köztársaság- vagy Antonius-párti részének az ellenőrzését, a Lepidus-féle esetek megelőzését, illetve kezelését jelentette, másrészt a városi plebs féken tartását. Maecenas sikerességéről csak forrásaink hallgatása tanúskodik (nem hallunk olyan kudarcról, mint a leszerelt katonák esetében), valamint az a népszerűség, amelyet Horatius érzékeltet (kétszer is kitér rá): a színházi közönség tombolva üdvözli a felgyógyult Maecenast. Fontos, hogy ez éppen 29-ben történik, tehát kormányzósága végén. Ennek a munkának jelentős része Róma közbiztonságának megőrzése vagy helyreállítása volt – lényegében ezt az egyetlen konkrétumot említik a Maecenas érdemeit soroló, ismeretlen szerző(k)től ránk maradt elégiák (*Elegiae in Maecenatem*).

A kezdetektől feltételezhető, és egészen 31-ig meghatározó eleme Maecenas Octavianusért végzett munkájának a támogatók szerzése, a közvélemény befolyásolása. Még 44-ben elkísérhette Octavianust a veteránkolóniákba tett körútján, hozzájárulhatott a vállalkozás (Octavianus pozícióhoz juttatása) indulótőkéhez – ilyen következtetéseket lehet levonni¹⁶ néhány elszórt adat alapján.¹⁷ Ide kapcsolható természetesen legismertebb tevékenysége, az irodalomszervezés is,¹⁸ de a személyes fellépés, a kapcsolatépítés, a klientúra folyamatos bővítése és szervezése talán még fontosabb volt. Róma és Itália lakosságának a 30-as években számos kényszerű intézkedést, például nagyon súlyos különadókat kellett elszenvednie, és hogy a folyamatos lázongás nem fordult át Octavianus hatalmát megrendítő lázadássá, nemcsak a (szintén lázongó) legióknak, hanem azoknak a saját közönségükben tekintélyes embereknek is volt köszönhető, akikkel el lehetett fogadtatni Octavianus személyét és politikáját.

44 és 29 között több olyan év is van, amelyről nincs értékelhető információnk. És a hiányzó időszakok közül a legérdekesebb a *proscriptio*, az Itálián végigsöprő leszámolás időszaka (43–42). Az ember Horatiust olvasva könnyen megkedvelheti Maecenast, így nehezebb mérlegelni érintettségét a vérengzésben. Forrásaink hallgatása megint nagy súllyal esik latba. Bár Appianos az ifjú Lepidus elfogatása kapcsán inkább ellenséges hangot üt meg Maecenasszal szemben, a *proscriptiók*-kal kapcsolatban nem említi. Cassius Dio (LV. 7,2) – bár egy későbbi időszakkal kapcsolatban – úgy beszél róla, mint aki igyekezett gátat vetni Augustus vérszomjának, de az erről szóló történetet nehéz hitelesnek tekinteni. Seneca (*Erkölcsei levelek* XV. 114,7) véleménye már megbízhatóbbnak tűnik, aki sok kritika között megemlíti: Maecenas kerülte a vérontást. Ugyanakkor Maecenas, mint ingatlanai és pártfogói tevékenysége, valamint a római plebs körében élvezett népszerűsége mutatja, óriási vagyonnal rendelkezett. Míg hajdani előkelő őseiről sokszor hallunk (bár mindig ugyanazt), közvetlen felmenőiről csak egy-két bizonytalan említésünk van, még nemzetségnevét sem ismerjük.¹⁹ Erre a nagy vagyonra tehát csak saját maga tehetett szert, és ha vér nem is tapadt a kezéhez, valamiképpen haszonélvezője volt a meggyilkoltak birtokainak. A későbbiekben természetesen minden bizonnyal jól kamatoztatta (például) az ingatlanpiacon az első kézből származó értesüléseit, továbbá, mint több forrás²⁰ is kitér rá, a győzelemhez hozzásegített barátja sem volt hálátlan, de a vagyon megalapozását nehéz a *proscriptio* nélkül elképzelni.²¹

A nyugdíjas tanácsadó

A 29 utáni időből egyetlen említés sincs Maecenas politikai tevékenységéről, kivéve az ókori Horatius-kommentátorok egy nyilvánvalóan téves adatát.²² Tacitus²³ ugyanakkor több helyütt is Maecenas visszavonulásáról ír, de a helyek értelmezése, illetve a kikövetkeztetendő időpont megosztja a kutatókat. Már csak azért is, mert Maecenas 29 utáni szerepe az egyik legtöbbet tárgyalt és a szakirodalmat leginkább megosztó kérdés. Fontosságát többek között közismert irodalmi vonatkozása adja: az Augustus-kori költők viszonya a hatalomhoz, Maecenas háttérbe szorulása Horatius ódáinak negyedik könyvében stb.²⁴

Tacitus így tájékoztat:

...Augustus a polgárháborúk idején a lovagrendű Cilnius Maecenast tette meg minden római és itáliai ügy irányítójának (Maecenatem... cunctis apud Romam atque Italiam praeposuit). Később a főhatalom birtokában (mox rerum potitus), a nép nagy száma és a törvényes segítség lassú volta miatt egy volt consult választott, hogy féken tartsa a rabszolgákat és a polgárok közül azokat, akik vakmerőségükben zavargásra hajlamosak, ha nem kell erőszaktól félniük (Évkönyvek VI. 11, ford. Borzsák István).

Augustus 26-ban felújítja a *praefectus urbi* („ezt a nemrég állandóvá tett és az engedelmesség szokatlansága miatt nehéz”) hivatalát, és a történetíró ennek közvetlen előzményeként említi Maecenas megbízatását. A szöveg határozottan elválasztja a polgárháborús időket, amikor Maecenas a *praefectus urbi*hoz hasonlóan helyettesítette a távollévő Octavianust, és a principátus éveit, amikor mások – őket listázza is – töltötték be ezt a szerepkört. Természetesen itt csak a politikai tevékenység egy körülhatárolt köréről van szó, de ez a mindennemű adat hiányával együtt a korai²⁵ nyugalomba vonulást látszik alátámasztani.

A konkrét feladatok hiánya ugyanakkor nem zár ki valamilyen tanácsadói szerepkört a princeps mellett: a fiatalkori barát, ahogy Octavianust, úgy Augustust is elláthatta tanáccsal. Azok a Horatius-helyek, amelyekben a költő a közügyektől akarja asztalához csábítani az államférfit, az említett államügyek tekintetében kellően általánosak ahhoz, hogy a birodalom egészének irányításában való részvételt jelenthessék. Propertius kedves szemtelensége (III. 9) – én ugyan nem írok eposzt, de te (Maecenas) sem tevékenykedsz államférfiként – is egy, a barátság révén a princepshez, és így a hatalomhoz közel álló, de már feladatokat nem vállaló patrónust feltételez.

A tanácsosi szerepet látszik megerősíteni a következő Tacitus-hely is:

Így hát Maecenas életében ő [Sallustius Crispus – H. W. Gy.] volt a második, majd az első, kire az uralkodói titkokat rá lehetett bízni; egyebek közt Postumus Agrippa meggyilkolásáról is tudott; élemedett korában inkább a princeps barátságának látszatát tartotta meg, mint a befolyást. Ez történt annak idején Maecenaszal is: a végzet rendelése, hogy a hatalom ritkán tart örökké, vagy talán csömör fogja el az egyik felet, mikor már mindent megadott, illetve a másikat, mikor már nincs mit kívánna (Évkönyvek III. 30).

Tehát Maecenas 29 után is megőrizte befolyását az államügyekre a princepszel való szoros kapcsolata révén. Nehéz lenne ugyanis úgy értelmezni a szöveget, hogy befolyásának a Tacitus által is említett elvesztését a konkrét feladatokról szóló híradások megszűnéséhez kapcsoljuk.²⁶

De mi miatt következett be (és mikor) Augustus és Maecenas elhidegülése? Érdekes módon a kutatókat általában nem elégíti ki a tacitusi magyarázat, és más megoldásokat keresnek. Az egyik népszerű elképzelés a kegyvesztettség, amit leginkább a 23-as Murena-féle összeesküvéshez lehetne kapcsolni. Az Augustus ellen szervezkedő Murena Maecenas sógora volt, de a Maecenas esetleges érintettségét felhozó Suetonius nem a rokonságot, hanem Maecenas fecsegését említi: feleségének (Murena testvérének) elárulta az összeesküvés felfedezésének titkát (Suet. Aug. 66). Logikus feltételezés, hogy egy ilyen nagy súlyú ügybe – fejek hullottak, és hatására Augustus változtatott káderpolitikáján²⁷ – való belekeveredés megtörhette a Maecenas iránti bizalmat, de épp Suetonius írja néhány sorral feljebb, hogy Augustus barátai (beleértve Maecenast is) életük végéig megőrizhették hatalmukat és vagyonukat. Tacitus sem említi a Murena-ügyet és a fecsegést, mikor Maecenas visszavonulását tárgyalja, Velleius Paterculus pedig Maecenasra nem utal a Murena-ügy taglalásakor. Ráadásul ez a fecsegés túlságosan is paradigmátikus a római barátság szempontjából: az *amicitiának* alapvető eleme a titoktartás, már Enniusnál is.²⁸ Tacitus is éppen azzal definiálja Maecenas, illetve Sallustius pozícióját, hogy rájuk lehetett bízni a legfontosabb titkokat is. Tehát a Murena-ügyben fecsegő Maecenas anekdotája a rokoni köteléket állítja szembe a barátokat kötelező *fidesszel*, márpedig az ilyesfajta szembeállítás túlzottan is jellemző mind a latin, mind a görög példázatokra. Továbbá, mint később még lesz róla szó, Maecenas egyik leghírhedtebb tulajdonsága a nőies elpuhultsága, amelyhez túlságosan is illik egy titok kikuttyogása. Tehát könnyebb a dolgunk, ha az ókori történetyszerkesztés és közhelytár felől magyarázzuk ezt az adatot, mint ha Maecenas életrajzában próbáljuk meg felhasználni. (Maecenas háttérbe szorulásához Horatius verseiben pedig végképp nehezen illeszthető, hiszen a *Levelek* 20-19-re datálható első könyvét még Maecenasnak ajánlja a költő.)

Tacitus a barátság és a hatalom természetével magyarázza Maecenas és Augustus eltávolodását,²⁹ Maecenas hatalomvesztését. Ez az elképzelés persze nehezen illeszthető bele a történeti paradigmák nagy részébe, hiszen nem kapcsolható egyetlen eseményhez, és nem általánosítható például politika- vagy intézménytörténeti síkon, nem értelmezhető – újabb, a szakirodalomból vett példa – a *consilium principis* („császári tanács”) vagy a „princeps lovagi *cohors*” összefüggésében. Ugyanakkor a tacitusi gondolat jól illik a római *amicitia* természetéhez, amelynek alapeleme és fenntartó ereje az ajándékok, szolgálatok folytonos cseréje.³⁰ Ennek megszakadásáról, elhalásáról beszél Tacitus, aki a téma egy másik fontos aspektusára is kitér. Ugyanis úgy tűnik, a legbensőbb barátság is ritualizálva volt a politikai elit körében, vagyis olyan kötelező gesztusok kapcsolódtak hozzá, amelyeknek elsődleges funkciója az lehetett, hogy a kapcsolatot kifelé megjelenítsék. Erre a legjobb példánk, ahogy Cicero az *Államban* leírja Laelius megérkezését Scipióhoz.³¹ Fontos volt az a látszat, amit Augustus gondosan megőrzött.

Az Ara Pacis Augustae részlete a császári ház tagjaival
(Róma, Museo dell' Ara Pacis)

A Maecenas hatalmához, illetve a kiépülő principátuson belüli helyzetéhez kapcsolódó másik kérdés a lovagrendben való megmaradása. Tacitus:

Ő (a lovagrendű Sallustius Crispus) azonban, bár nyitva állt előtte a méltóságok elnyerésének az útja, Maecenas nyomdokain haladva, szenatori tisztség híján is sokakat megelőzött hatalomban, akik diadalmenettel s consulsággal dicsekedtek.³²

A lovagrend bevonását az államigazgatásba (a *populares* régi törekvése, valamint caesari örökség³³) Augustus már nem halogathatta tovább, hiszen a birodalom (új) irányítása szakképzett embereket kívánt. A lovagrend felemelkedéséhez továbbá hozzájárult, hogy a szenatori rend egyes nagy tekintélyű tagjainál egy lovag kisebb veszélyt jelentett a princeps hatalmára (például a kulcsfontosságú Egyiptomot irányítva), valamint személyében is jobban kötődött a princepshez (és kevésbé a senatushoz).³⁴ Ez még fontosabb volt az olyan államigazgatási funkcióval nem rendelkező, de a princeps személyéhez közel álló politikusok esetében, mint Sallustius Crispus. A régi szakirodalom e logikus, alaposan kidolgozott és adatolt gondolatmenete, amit megpróbáltunk röviden összefoglalni, úgy tűnhet, Maecenas esetében is alkalmazható: igazi, nagy és érdekes hatalmat akart, ezért maradt a lovagi rendben, írja a kitűnő és nagy hatású Lyne.³⁵ De ez értelmetlen. Bármennyire helyesek is általában a princepsre és lovagrendű emberekre vonat-

kozó állítások, Maecenas különleges helyzetére nem illenek. Agrippa vajon nem élvezett nagy és különleges hatalmat, mert senator lett, vagy eltávolodott volna emiatt ifjúkori barátjától? Maecenas a szenatori rend tagjaként ugyanúgy lehetett volna nagy hatalmú, bizalmas tanácsadó. Tacitus, egy általánosnak felismert igazság megragadására törekedve, Sallustius Crispus és Seneca (illetve Tiberius és Nero) felől fogalmazza meg Maecenas figuráját. Maecenas és Agrippa nem a principátus tipikus alakjai, ők a polgárháborúhoz, illetve a kezdetekhez, a rendszer kialakulásához tartoznak, ahogy maga Augustus is, csak esetében ez kevésbé feltűnő, mert több mint húsz évvel túlélte barátait. Seneca egyik példázatában (*A jótéményekről* VI. 32,2–4) Augustus felsóhajt, hogy lányunokájának botránja nem fajulhatott volna idáig, ha Agrippa vagy Maecenas még élne – a kortársak és az utókor számára is nyilvánvaló volt tehát kettőjük különleges helyzete.

Velleius Paterculus a Lepidus-összeesküvés kapcsán ad rövid jellemzést Maecenasról:

*Ha a körülmények éberséget kívántak, egyáltalán nem volt aluszékony, hanem körültekintő és tetterős. Amint teendői megengedték, a kényelmes nyugalmat még az asszonyoknál is jobban élvezte.³⁶ Caesar [ti. Augustus – H. W. Gy.] nem kevésbé kedvelte, mint Agrippát, azonban kevésbé tüntette ki (mivel lovagi rangjával megelégedetten élt), s bár többre vihette volna, de ő nem törekedett erre (Velleius Paterculus, *Róma története* II. 88, ford. Hoffmann Zsuzsanna).*

Ebben a megfogalmazásban, bár vannak közös elemek a tacitusi értékeléssel, az *ambitio* hiánya, a szerénység dominál: egyrészt nem kívánt magas kitüntetést, senatori rangot, másrészt, ha szükség volt rá, cselekedett, de ahogy tehetette, az *otiumot* (a pihenést) választotta.³⁷ Megjelennek itt – az *ambitio* hiányának kiegészítése- és magyarázataképpen – Maecenas ókori megítélésének egyes alapelemei is: az aluszékonyság, a nőies vonások, az *otium* kedvelése. Amelyeket számos más rokon vonással bővíthetünk, például az erősen kritikus Seneca, de az államférfit (valamint katonát, irodalmárt és életművészt)³⁸ dicsőítő *Elegiae in Maecenatem* alapján is. Maecenas nagyon hamar, talán már életében a különleges, a szélsőséges szokások példája lett:

*Maecenas életmódja ismeretesebb annál, hogy most elmeséljem, hogyan sétált, milyen finnyás (delicatus) volt, mennyire szeretett szem előtt lenni, mennyire nem akarta, hogy bűnei rejtve maradjanak (...) mindig leeresztett tunikával járt-kelt a városban. Hiszen akkor is, amikor Caesart helyettesítette távollétében, fityegő tunikában adta ki a jelszót. (...) Hogy mikor javában tombolt a polgárháború, s a város rettegésben és fegyverben állt, ez kísértette magát két heréltel, akik mégis inkább voltak férfiak, mint ő (Seneca, *Erkölcsei levelek* XV. 114,4–6, ford. Kurcz Ágnes).*

Járás, öltözködés, kíséret, a nyilvánossághoz való viszony, nőiesség, a katonás attribútumok hiánya, élvhajhászat – ez nem pusztán különbségek sora, hanem a politikai elit Rómában szigorúan kötelező viselkedésmintáinak következetes semmibevétele. A más forráshelyek alapján még bővíthető és finomítható lista minden eleme magáért beszél, de talán a „járásra” érdemes egy időben közeli példát hozni:

*Képzeljétek magatok elé ezeknek az ábrázatát, különösen az Antoniusokét, a járásukat, a külsejüket, a tekintetüket, a barátaikat, akik oldalról fedezik őket, vagy előttük mennek (Cicero, *Philippikák* 13.2, ford. Maróti Egon).*

Senecát elsősorban nem Maecenas felővezetlen tunikája zavarja, hanem lehetetlen beszédmódja, szónoki stílusa az, amire újra és újra visszatér, ennek összefüggésében tárgyalja lehetetlen viselkedését is:

Stílusa nem éppolyan pongyola, mint ő maga is? Nem olyan feltűnőek szavai, mint megjelenése, kísérete, háza, felesége? (...) Ezek az oly nyakatekerten szerkesztett, oly hanyagul odavetett, annyira az általános szokás ellen felépített kifejezések jól mutatják, hogy életmódja sem volt kevésbé furcsa, fonák, egvedülálló (Erkölcsei levelek XV. 114,4–7).

Seneca a kapcsolatot egy szónok stílusa és viselkedése között végső soron a jellem, a lélek felől magyarázza, és bizonyára igaza is van. De ez a két elem a politikai kultúra felől vizsgálva is elválaszthatatlan egymástól. Maecenas nemcsak a togától ózdkodott, hanem attól a beszédmódtól is, amely korának szószékeit uralta. Gyönyörűen fogalmazza meg ugyanitt Seneca: „semmi mással nem mutatta meg, mire képes, mint szabados életmódjával” (7). De az eredetiség hajszolása, a saját stílussal egy saját világ megteremtése a kor egyik vezető politikusa esetében történeti következtetéseket is maga után von.

Maecenas a köztársaság végórái idején kezdett a közügyekkel foglalkozni, a 40-es évek végén és a 30-as években, és nem egy eszme hősies utóvédharcát láthatta maga körül, hanem lebontandó, kiürült szokásokat, a *res publica* üres héját. A kortársak 40-es évek politikájáról szerethető élményei számunkra is érzékelhetővé válnak az írásban is terjesztett politikai beszédek olvasásával. Például a már fentebb idézett tizenharmadik philippikában Cicero gyönyörű mondatokban magasztalja Lepidust, a későbbi triumvirt, egy tehetségtelen és következtelen, de előkelő származású politikust, soha nem látott kitüntetést javasol számára, és egy köztársasági erénykatalógussal is megtiszteli (13,4). A *res publica* értékei, kötelező fordulatjai, stílusa mind együtt van ebben a – természetesen togában előadott – beszédben. Nem is a beszédrészlet nyilvánvaló hazugsága informatív, hanem ezeknek az akkor már üres és hamis szólásoknak a – ha rendkívül rövid távon is – működőképessége, hogy ez jelenti, illetve ez helyettesíti az értelmes politikai cselekvést. Sallustius ezekben az években így fogalmaz *A Catilina-összeesküvés* nagy Cato-beszédében: „Bizony már réges-régen elfelejtettük a fogalmak valódi nevét.”³⁹ A nyilvánvaló hazugságok és azok elfogadása magát a (politikai) közösséget szüntetik meg.

Maecenasnak csak irodalmi próbálkozásából maradtak fenn rövid darabok és töredékek, politikai nézeteire csak Octavianus támogatásából és a *res publica* rituáléinak elutasításából következtethetünk. A Cassius Dio által leírt vita Agrippa és Maecenas között rendkívül érdekes szöveg, de – egyetérthetünk a kutatók többségével – a szerző fikciója,⁴⁰ ugyanakkor a Maecenasról és Agrippáról, valamint kettősükről továbbélő képre jellemző: ők adnak tanácsot Octavianusnak, és a beszélgetésben Maecenas kapja a monarchia védőjének a szerepét, míg a köztársasági értelemben is karriert csináló, a köztársaság külsőségeit elfogadó Agrippa a köztársaságét: talán nem véletlen, hogy ebben a leosztásban képviselik Augustus rendszerének két aspektusát. De ha Maecenas szavakba öntött véleménye nem is maradt fenn, egyik barátja néhány sora megerősíteni látszik az extrém viselkedését tárgyaló pletykák fenti értelmezését. A többször hangsúlyozott etruszk királyi származásból Maecenasnak a római arisztokrácián való kívülállása hallható ki, egy olyan *homo novus* (azaz: nemzetségében elsőként magasabb hivatalra pályázó ember – ugyanis ha hivatalra pályázott volna, az lett volna) gögje, akinek igazibb, ősi és főképp különlegesebb a származása a *res publica* és a principátus híres *genseinél* (és ráadásul a hivatalok sem érdeklik). A horatiusi *Ódák* első könyvének nyitó darabja két embert emel ki mindenki más közül: az etruszk Maecenast és magát Horatiust. A néhány gúnyos, de legalábbis távolságtartó sorban felvázolt arisztokrata típusok közt szerepel a hivatali pályafutás, egy senatori karrier is: a hagyományos római értékrendben az elérhető legnagyobb *honos* (megtiszteltetés), amelyet Horatiusnál már sohasem a *virtus*, az igazi kiválóság ad meg, hanem az állhatatlan tömeg. Az igazi *virtus* már fölötte áll a *cursus honorum* (a hivatali pályafutás) során elnyerhető tisztségeknek (*Ódák* III. 2,17–20). Jó példa még a származás kérdését és az elérhető köztársasági megtiszteltetések témáját összekapcsoló *pompa funebris* (gyászszertartás). Horatiusnál ez a rituálé, amely méltó lezárása egy *nobilis* pályájának, csak negatív szöveggörnyezetben (*Epódosok* 8,11–12), vagy gúnyosan szerepel (*Levelek* I. 7,6).

A fentebb már idézett Tacitus-hely (*Évkönyvek* VI. 11) a szerzőre jellemző erővel állítja szembe a polgárháborúk ko-

rát a rá következő időkkel, azzal a korszakkal, amikor Augustus már ellenfél nélkül uralta az államot. Az első mondat⁴¹ minden elemének megvan a párhuzama a másodikban. A polgárháborúkkal a főhatalom birtoklása, Maecenas (csak) lovagrendű státuszával a legmagasabb, a *consularis* státusz, a „minden ügy” körvonalzatlanásával pedig a konkrét feladatok megnevezése áll szemben. Nem tudhatjuk, hogy Maecenas egyetértett-e a 27 után következő konszolidációval, amikor újra *consularis*nak kellett lenni bizonyos feladatok-

hoz; lehet, hogy több elemét ő maga javasolta, de aktívan részt venni benne nem akarhatott. Maecenas a polgárháborúk világához tartozott, képességei, *ambitiói*, habitusa a rendkívüli helyzetek megoldásához, önálló cselekvéshez illettek: egy széteső és valami új születését ígérő világban, úgy tűnik, elemében volt. De – mint tudjuk – Augustus új rezsimje a köztársaság végének utált, kényelmetlen togáját vette vissza magára: a helyreállított *res publicában* már újfent nem lehetett leengedett tunicában intézkedni.

Jegyzetek

- 1 Van olyan feltételezés (forrásaink nem támogatják, de nem is zárják ki), amely szerint Maecenas is ott van már Apollóniában (Anderson 2010, 35–36). Így természetesen még kerekesebb lenne a történet: négy fiatalember, akik együtt (mínusz a dramaturgiailag is kötelező áruló) indulva megváltoztatták a birodalom sorsát. Octavianus pályájának kezdetéhez, a negyvenes és harmincas évek politikatörténetéhez lásd Pelling 1996, 1–65.
- 2 Az egyszerűség kedvéért ez az írás is az Octavianus nevet használja a Caesar helyett, de talán itt sem árt hangsúlyozni, hogy a Caesar fiaként fellépő későbbi Augustus maga nem illesztette bele (a római elit körében megszokott módon) új nevébe a vér szerinti apjára való utalást.
- 3 Nic. Dam. *Vita Caesaris*, 31,133. Vö. Syme 1939, 129; Reckford 1959, 195.
- 4 Egy jellemző és fontos adat Plutarchostól: Augustus kettőjüknek ajánlotta önéletrajzát (*Párhuzamos életrajzok. Démosthenés és Cicero összehasonlítása* 3). A barátság fogalmának problémájához, illetve az azon belüli egyenlőség kérdéséhez lásd Saller 1982, 11–12.
- 5 Syme 1939, 224–225; Reckford 1959, 196. Brundisium esetében Antonius anyja, Iulia (aki, mint a neve is mutatja, rokona Octavianusnak), Misenumnál Scribonia, Tarentumnál pedig Octavia kap fontos szerepet a megegyezésben, az általuk teremtett rokonság ad mozgásteret az egymásnak feszülő politikusok számára.
- 6 Appianos *B. C. V.* 11,99; 12,112
- 7 Tacitus *Ann.* VI. 11.
- 8 Cass. Dio LI. 3,5. Vö. Reckford 1959, 196.
- 9 Hor. *Epod.* 1 (*Ibis Liburnis inter alta navium, / amice, propugnacula*) miatt sokat tárgyalt kérdés, vajon ott volt-e Actiumnál Maecenas, ahogy például az *Elegiae in Maecenatem*, az *Appendix Vergiliana* részeként hagyományozott versek ismeretlen szerzője állítja (I. 45–48), vagy a „kormányzóság” kizárná ezt. Biztosan csak azt állíthatjuk, hogy nem zárja ki. Újabban meggyőzően az actiumi jelenlét mellett: Du Quesnay 2002, 18–19; Nisbet 2007, 11. Meggyőzően az actiumi jelenlét ellen: Anderson 2010, 40–41. A kérdés természetesen Horatiustól függetlenül is érdekes, például a római társadalmi és politikai rituálék szempontjából: a csatákban hasznavehetetlen Maecenas kinek a számára kell, hogy jelenlétével hűségét kifejezze? Octavianus, önmaga, esetleg a politikai elit még mindig hezitáló tagjai számára? Vagy a kérdés csak számunkra létezik, és Rómában a *fides* parancsa egyértelmű volt ebben az esetben? Ugyanakkor a kérdéssel újfent az I. epódos egyik olvasatához jutunk vissza, hiszen Maecenast is hátrahagyták (Actium után mindenképp), aki éppen nem harciasságáról, hanem nőies vonásairól volt hírhedt.
- 10 Cassius Dio LI. 3,5–6; Róma irányításához a szicíliai háború alatt, valamint Maecenas pecsétjéhez vonható Horatius, *Sat.* II. 6.
- 11 Appianos *B. C. V.* 92; Syme 1939, 224.
- 12 Du Quesnay 1984, 21–23.
- 13 A nőkre, úgy tűnik, nemcsak a fiatal Lepidusnak, hanem a történetíróknak is mindenképpen szüksége volt: a paraszat nyelű Servilia a példás életüket példamutatóan lezáró római matrónák sorának a tagja. Az ifjabb Lepidus feleségének személye egy további szempontból is érdekes: Appianostól tudunk (*B. C. V.* 93) egy a Lepidus fiú és Antonius lánya között 37-ben készülő házasságról. De ezzel meg is szakadnak az információk: hogy a házasság létrejött-e (esetleg Maecenas diplomáciai erőfeszítései meghiúsították), válással vagy Antonia halálával végződött – nem tudjuk. Ez jól példázza a korszakra vonatkozó adataink esetlegességét. Vö. Woodman 1983, 246.
- 14 Az ügy érdekességét és összetett voltát (értelmezési lehetőségeit) jól érzékelteti Syme szellemes, bár szélsőséges megoldása: az ifjú Lepidus tús, egyfajta biztosíték volt, aki Egyiptom megszerzése után fölöslegessé vált (Syme 1986, 35).
- 15 Tacitus *Ann.* III. 30; Syme 1986, 360; lásd még 213 és Syme 1958, 372.
- 16 Reckford 1959, 195; Syme 1939, 129–132.
- 17 Nikolaos Damaskénos 31,131–139; Appianos *B. C.* III. 23; 31; 40.
- 18 A Maecenas-kör tevékenységével, illetve hogy létezett-e egyáltalán, ez az írás nem foglalkozik. Csak két kutatói attitűdre szeretnék utalni egy-egy példával az elmúlt évek Horatius-szakirodalmából e régi kérdéssel kapcsolatban. A kört létezésének provokatív megkérdőjelezése: Anderson 2010. A Horatius-versek szerepe a Maecenas által irányított propagandában (véleményem szerint) eltúlozva: Du Quesnay 1984. Horatius és Maecenas kapcsolatáról újszerűen: McNeill 2001, 11–19.
- 19 Vagy a *cognomen*jét nem, amennyiben a Maecenas nemzetség-név. A Tacitus (*Ann.* VI. 11) által használt és a magyar szakirodalomban máig felbukkanó Cilnius az anyai ág nemzetségneve, vö. Syme 1939, 129.
- 20 *Elegiae ad Maecenatem* I. 103–106; Tacitus, *Ann.* XIV. 53–55; Suetonius *Aug.* 66.
- 21 Syme 1939, 380–381; Lyne 1995, 133.
- 22 A *Carm.* III. 29. 25–26 sorokhoz írt kommentárjában Porphyrio Maecenast felruhazza a *praefectus urbi* címmel. Ezt részletekbe menően cáfolja White 1991, 136–137; lásd még Nisbet–Rudd 2004, 355. A *praefectus urbi* tisztséghez, amelyhez Augustus először csak alkalomszerűen nyúlt, majd állandó hivatallá tett, vö. Crook 1996, 81–82; Szabó 2007, 376; 381; 725.
- 23 *Ann.* III. 30; VI. 11; XV. 14,53–55.
- 24 Ezeknek az „irodalmi” kérdéseknek a tárgyalása kívül esik ennek az írásnak a lehetőségein, itt csak annyit jegyeznénk meg, hogy a leginkább Lyne nevével fémjelezhető megoldás Maecenas háttérbe szorulásáról és arról, hogy Augustus egy idő után közvetlen befolyása alá vonta volna a költőket (Horatiust), amennyire éles elméjű és megtermékenyítő volt annak idején, annyira problémás is (amint ez talán a továbbiakból is ki fog tűnni). A kérdés mintaszerű rövidre zárásához lásd Nisbet 2007, 20–21.
- 25 Az *Annales* XV. könyvének azt a helyét, amikor Seneca kéri Nerót, hogy engedje nyugdíjba vonulni, és Maecenas és Agrippa példájára hivatkozik, úgy is lehet érteni, hogy Maecenas visszavonulásának idejét Seneca (Tacitus) a polgárháború végére teszi.

- 26 Reckford, aki szerint 30 után már a tanácsadói szerepről sem beszélhetünk, érdemben nem tárgyalja ezt a helyet, hanem összevonja Seneca Neróhoz intézett, elbocsátását kérő és Maecenasszal, valamint Agrippával példálódzó beszédével (*Ann.* XIV. 53–55), és azzal érvel, hogy amit Tacitusnál Maecenasról olvashatunk, az már Seneca és Sallustius Crispus jellemzésének van alárendelve. Vö. Reckford 1959, 197–198, különösen 11. jegyzet. Lyne ugyanakkor (véleményem szerint tévesen) a két vonatkozó Horatius-helyet döntőnek érzi, amelyek szerinte egy aktív államférfit szólnak meg: Lyne 1995, 136; hasonlóképp Borzsák 1975, 403.
- 27 Hahn 1983, 64–67.
- 28 *Enn.* 215–217 W. (239–241 V.); Horatiustól pedig jó példa ugyanerre: *Carm.* I. 18 és *Sat.* II. 6,51–58.
- 29 Ez az elegáns gondolat visszatér a már említett Seneca szájába adott beszédben: „De mindketten betöltöttük a mértéket: te abban, amennyit a princeps juttathat a barátoknak, én abban, amennyit barát a princepstól kaphat” (*Ann.* XIV. 54, ford. Borzsák István).
- 30 Saller 1982, 11–30; Saller 1989, 49–50; McNeill 2001, 22–23. A Cicero *De amicitia*ájából vett Ennius-sort – *amicus certus in re incerta cernitur* – választotta tanulmánya címűl Du Quesnay, amelyben az első epódot elemzi, a barátságból fakadó kötelezettségek, elvárások római rendszerét helyezve középpontba: Du Quesnay 2002.
- 31 *Cic. rep.* I. 18. Jellemző, hogy ugyanennek a híres barátságnak a kapcsán Horatius éppen ezek közül a formák közül való kilépést örökíti meg: *Sat.* II. 1,71–74.
- 32 *Tac. Ann.* III. 30.
- 33 A kérdéshez és előzményeihez Bleicken (a címhez képest sokkal többet nyújtó) könyvét: Bleicken 1995.
- 34 Nicolet 1984, 105–106.
- 35 Lyne 1995, 135.
- 36 A latinban ez nem ilyen édesen kétértelmű, mint a fordításban: *otio ac mollitis paene ultra feminam fluens*.
- 37 Hasonlóképp Cassius Dio, LV. 7,4. Ő azt is hozzát teszi, hogy ezt a szerénységet Augustus sokra értékelte. Az *otium* a központi kérdése Woodman vonatkozó kommentárjának, bőséges anyaggal (ókori megítélés, párhuzamok, szakirodalom) a *res publica* és a principátus korára: Woodman 1983, 237–248. Nagyon fontos észrevétele (242), hogy a principátusban megváltozik a fogalom értéke, például éppen az uralkodók gyanakvása miatt. A probléma ugyanaz, mint fentebb: ami jellemző mondjuk Petroniusra, az még nem feltétlenül igaz Maecenasra.
- 38 Érdemes idézni Syme tömör jellemzését: „...the Etruscan magnate C. Maecenas, a diplomat and a statesman, an artist and a voluptuary” (Syme 1939, 129).
- 39 Sallustius, *Cat.* 52.11, ford. Kurcz Ágnes. Az a régóta kiaknázott (például: Pöschl 1970, 375) tény, hogy Sallustius itt Thukydidést „idézi” (*A peloponnésosi háború* III. 82), nem fosztja meg a római történetíró mondatát súlyától és aktualitásától, amelyek egyrészt a latin nyelvben, másrészt a római polgárháborúk korában gyökereznek.
- 40 A Maecenas-beszédhez, illetve Cassius Dio vonatkozó politikai nézeteihez lásd Millar 1964, 102–111.
- 41 Latinul egy mondat két feléről beszélhetünk inkább: *Ceterum Augustus bellis civilibus Cilnium Maecenatem equestris ordinis cunctis apud Romam atque Italiam praeposuit: mox rerum potitus ob magnitudinem populi ac tarda legum auxilia sumpsit e consularibus qui coereret servitia et quod civium audacia turbidum, nisi vim metuat*.

Bibliográfia

- Anderson 2010: Anderson, W., „Horace’s Friendship: Adaptation of a Circular Argument”: Davis, G. (szerk.), *A Companion to Horace* (Blackwell Companions to the Ancient World), Chichester–Malden, MA, 2010, 34–52.
- Bleicken 1995: Bleicken, J., *Cicero und die Ritter*, Göttingen, 1995.
- Borzák 1975: *Horatius: Ódák és epódoszok*, Auctores Latini XVIII, a szöveget gondozta, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Borzsák I., Budapest, 1975.
- Crook 1996: Crook, J. A., „Political History, 30 B.C. to A.D. 14”: Bowman, A. K. – Champlin, E. – Lintott, A. (szerk.), *Cambridge Ancient History X. The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69*, Cambridge, 1996, 70–112.
- Du Quesnay 1984: Du Quesnay, I. M. Le M., „Horace and Maecenas. The Propaganda Value of *Sermones* 1”: Woodman, T. – West, D. (szerk.), *Poetry and Politics in the Age of Augustus*, Cambridge, 1984, 19–58.
- Du Quesnay 2002: Du Quesnay, I. M. Le M., „*Amicus certus in re incerta cernitur*: Epode 1”: Woodman, T. – Feeney, D. (szerk.), *Traditions and Contexts in the Poetry of Horace*, Cambridge, 2002, 17–38.
- Gold 1987: Gold, B. K., *Literary Patronage in Greece and Rome*, Chapel Hill – London, 1987.
- Griffin 1984: Griffin, J., „Augustus and the Poets: »Caesar qui cogere posset«”: Millar, F. – Segal, E. (szerk.), *Caesar Augustus. Seven Aspects*, Oxford, 1984, 189–218.
- Hahn 1983: Hahn, I., „A Murena-összeesküvéstől a százados ünnepekig”: *Antik Tanulmányok* 30 (1983), 61–70.
- Lyne 1995: Lyne, R. O. A. M., *Horace. Beyond the Public Poetry*, New Haven, 1995.
- McNeill 2001: McNeill, R. L. B., *Horace. Image, Identity, and Audience*, Baltimore, 2001.
- Millar 1964: Millar, F., *A Study of Cassius Dio*, Oxford, 1964.
- Nicolet 1984: Nicolet, C., „Augustus, Government, and the Propertied Classes”: Millar, F. – Segal, E. (szerk.), *Caesar Augustus. Seven Aspects*, Oxford, 1984, 89–128.
- Nisbet–Rudd 2004: Nisbet, R. G. M. – Rudd, N., *A Commentary on Horace: Odes. Book III*, Oxford, 2004.
- Nisbet 2007: Nisbet, R., „Horace: Life and Chronology”: Harrison, S. (szerk.), *The Cambridge Companion to Horace*, Cambridge, 2007, 7–21.
- Pelling 1996: Pelling, Ch., „The Triumviral Period”: Bowman, A. K. – Champlin, E. – Lintott, A. (szerk.), *Cambridge Ancient History X. The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69*, Cambridge, 1996, 1–69.
- Pöschl 1970: Pöschl, V., „Die Reden Caesars und Catos in Sallusts Catilina”: Pöschl, V. (szerk.), *Sallust*, Darmstadt, 1970, 368–397.
- Reckford 1959: Reckford, K. J., „Horace and Maecenas”: *TAPhA* 90 (1959) 195–208.
- Saller 1982: Saller, R. P., *Personal Patronage under the Early Empire*, Cambridge, 1982.
- Saller 1989: Saller, R., „Patronage and Friendship in Early Imperial Rome: Drawing the Distinction”: Wallace-Hadrill, A. (szerk.), *Patronage in Ancient Society*, London – New York, 1989, 49–62.
- Syme 1939: Syme, R., *The Roman Revolution*, Oxford, 1939.
- Syme 1958: Syme, R., *Tacitus*, Oxford, 1958.
- Syme 1986: Syme, R., *The Augustan Aristocracy*, Oxford, 1986.
- Szabó 2007: Szabó E., „Császárkor”: Havas L. – Hegyi W. Gy. – Szabó E., *Római történelem*, Budapest, 2007, 373–804.
- White 1991: White, P., „Maecenas’ Retirement”: *CPh* 86 (1991) 130–138.
- Woodman 1983: Woodman, A. J., *Velleius Paterculus. The Caesarian and Augustan Narrative*, Cambridge, 1983.